

Дрогозюк К. Б.,
аспірант кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ХАРАКТЕР РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ДОКАЗУВАННІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

PROCEDURAL AND LEGAL NATURE OF COURT DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN PROVING IN THE CIVIL PROCEDURE OF UKRAINE

У статті здійснено науково-теоретичне дослідження питання процесуально-правового характеру рішень Європейського суду з прав людини в цивільному судочинстві України, у тому числі в процесі доказування. Проаналізовано різні погляди науковців стосовно процесуально-правової визначеності юридичної сили практики Європейського суду з прав людини, а також розглянуто питання застосування судового прецеденту під час доказування в цивільному процесі України.

Ключові слова: практика Європейського суду з прав людини, рішення Європейського суду з прав людини, судовий прецедент, доказування, докази, судові рішення.

В статье осуществлено научно-теоретическое исследование вопроса процессуально-правового характера решений Европейского суда по правам человека в гражданском судопроизводстве Украины, в том числе в процессе доказывания. Проведен анализ различных взглядов ученых касательно процессуально-правовой определенности юридической силы практики Европейского суда по правам человека, а также рассмотрен вопрос применения судебного прецедента при доказывании в гражданском процессе Украины.

Ключевые слова: практика Европейского суда по правам человека, решение Европейского суда по правам человека, судебный прецедент, доказывание, доказательства, судебное решение.

The article presents the scientific and theoretical research of the question of procedural and legal nature of the decisions of the European Court of Human Rights in the Civil Procedure of Ukraine, including the process of proving. In the article was made the analysis of the different views of scientists regarding procedural and legal certainty of the legal force of the practice of the European Court, also, was considered the application of judicial precedent in proving in the civil process of Ukraine

Key words: practice of the ECHR, ECHR decision, judicial precedent, proving, proofs, judgment.

В умовах сьогодення Україна проходить шлях удосконалення національного законодавства й судочинства, що є одним із основних факторів європейської інтеграції нашої країни. Повномасштабне реформування вітчизняної правової системи на основі принципів і стандартів, що сформувалися на загальноєвропейському рівні, значною мірою впливають на ефективність цього процесу.

Метою статті є висвітлення проблеми визначення процесуально-правового характеру практики Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд, ЄСПЛ) і розкриття деяких аспектів доказування із застосуванням практики Європейського суду.

Найвагомішими джерелами цивільного процесуального права є Конституція України, Цивільний процесуальний кодекс України, закони і Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод.

У Конституції знаходяться норми, що регулюють право громадян на судовий захист, їх правовий статус у цивільному судочинстві й принципи організації та діяльності суду. Цивільний процесуальний кодекс України є основним джерелом цивільного процесуального права, установлює порядок провадження в цивільних справах.

Іншими важливими джерелами цивільного процесуального права є рішення Європейського суду. Цікавим є той момент, що з погляду впливу на судову практику та правову дію у правовій системі рішення

ЄСПЛ можуть розглядатися за певною аналогією з рішеннями Конституційного Суду України.

Питання визначення правової природи рішень Європейського суду з позиції застосування їх у цивільно-правовому судочинстві в теорії процесуального права залишається досить дискусійним. Йому присвячені роботи багатьох авторів, серед них І.В. Андронов, В.І. Анішина, В.А. Бігун, Н.С. Бондар, С.В. Васильєв, Н.В. Волкова, Н.Ю. Голубєва, Р.Ф. Гонгало, Є.А. Єршова, В.В. Єршов, А.В. Ілларіонов, В.А. Канашевський, В.В. Комаров, В.В. Маслов, І.В. Татарнікова та інші.

Передумовою реалізації рішень ЄСПЛ Україною стало приєднання України до Ради Європи, у системі органів якої діє ЄСПЛ. Вступивши до Ради Європи, Україна взяла на себе низку зобов'язань, що стосуються насамперед приведення її правової та політичної систем у відповідність до вимог цієї організації.

Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція, ЄКПЛ) є надзвичайно впливовою для залучення у правову систему України європейських правових стандартів, які застосовуються для захисту прав людини та мають високий гуманітарний потенціал [5, с. 232].

Із моменту приєднання до Конвенції Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері захисту прав людини. Частиною таких зобов'язань, відповідно до ст. ст. 32 і 46 Конвенції, є визнання Україною юрисдикції ЄСПЛ, яка поширюється на всі питання тлу-

мачення й застосування Конвенції та протоколів до неї, а також виконання остаточних рішень ЄСПЛ у справах проти України [6, с. 154].

Європейський суд, будучи контрольным органом Ради Європи, захищає основні громадянські й політичні права та свободи, на які поширюється його юрисдикція. У своїй діяльності він керується виключно нормами Конвенції про захист прав людини та основних свобод, Протоколів до неї, а також процедурними нормами процесуального права, які детально описані в Правилах його регламенту.

Теоретичні підстави визначення юридичної сили практики ЄСПЛ у законодавстві України ґрунтуються на Конституції України (ст. ст. 8 і 9), Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), Законах України «Про міжнародні договори України» та «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [7].

Правовою передумовою загальнообов'язковості рішень ЄСПЛ є офіційне визнання державою рішення цього Суду як джерела права. У 2006 р. для забезпечення продуктивності виконання Конвенції та рішень ЄСПЛ, упровадження європейських стандартів прав людини був прийнятий Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». У ньому встановлено, що рішення ЄСПЛ є обов'язковими до виконання. Національні суди мають застосовувати під час розгляду справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [6, с. 154].

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон) регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення нею названої Конвенції і протоколів до неї; з упровадженням у національне судочинство й адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення кількості заяв до ЄСПЛ проти України [7].

Положення Закону значною мірою стосуються саме остаточних рішень ЄСПЛ у справах проти України, якими визнано порушення Конвенції. Виходячи із Закону «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року», Україна повністю визнає на своїй території обов'язковість юрисдикції ЄСПЛ з усіх питань, що стосуються тлумачення й застосування Європейської конвенції. Отже, рішення ЄСПЛ, які можуть бути ухвалені щодо України, наділяються таким самим юридичним статусом, як і сама Конвенція [7].

Хоча в Україні виконання рішень Європейського суду регламентується Законом України «Про виконання провадження», національні українські суди, на відміну від національних судів інших держав-учасниць Конвенції, у мотивувальній частині рішень, які вони встановлюють, практично не використовують рекомендаційні прецеденти Європейського суду, які дають офіційне тлумачення загальних положень Конвенції. Аналогічна ситуація, що склалася в пра-

возастосовній практиці українських судів, у низці випадків призводить до порушення принципу змагальності сторін у судовому процесі, який закріплено в ст. 129 Основного Закону України. Також можливе звуження правового поля імплементації права сторін на надання суду своїх доказів, оскільки, відповідно до ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, ратифікованої Україною ще в складі СРСР 14 травня 1986 г., разом із текстом ратифікованого договору повинна враховуватися і практика його застосування [8, с. 56–57].

І.В. Татарнікова слушно наголошує, що причиною такої ситуації є відсутність у розпорядженні українських судів легалізованих офіційних перекладів текстів рішень Європейського суду, що пояснюється неналежним фінансуванням судів в Україні, а також тим, що під час повторного розгляду у Верховній Раді України прийнятого Закону України «Про виконання рішень Європейського суду з прав людини» не було подолано вето Президента України [8, с. 57].

Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, прийнята у вигляді Закону України [4], зокрема передбачає низку конкретних заходів, які стосуються перекладу текстів рішень Європейського суду й вивчення його термінологічної бази, що становить безперечний інтерес для фахівців у галузі компаративної лінгвістики [8, с. 57].

Важливе значення для справедливого судового розгляду мають докази, їх якість і процесуальний порядок їх отримання. Це неодноразово було зазначено в рішеннях, прийнятих ЄСПЛ. Прецедентний характер рішень Європейського суду для України потребує ретельного аналізу вітчизняного процесуального законодавства та практики його застосування на предмет узгодженості з правовою позицією Європейського суду в питаннях доказування [9, с. 165].

Відповідно до ч. 1 ст. 57 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, «доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін та інших обставин, які мають значення для вирішення справи».

Поняття доказів і процес доказування зумовлені нерозривним логічним, мовним і процесуальним зв'язком, який полягає в тому, що за відсутності доказів неможливий процес доказування, а доказування неможливе без наявних доказів [10, с. 93].

Досить дискусійним є питання визначення ролі суду, яку він відіграє в цивільному судочинстві з погляду доказового процесу.

За відсутності активності сторін і суду може виникнути прогалина у сфері доказування, що, безумовно, може спричинити ухвалення помилкового судового рішення. Розуміючи таку небезпеку, законодавець у сфері справ окремого провадження, де змагальність відсутня, оскільки в таких справах відсутній спір про право, застосовує прецедентний ефект у сфері засобів доказування. Безперечно, такі судові рішення не належать до категорії судових прецеден-

тів, але такий ефект сприяє тому, що в обумовленому процесуальним законом секторі справ окремого провадження застосовується одна й та сама система доказів з однотипним інформаційним змістом. Саме такий ефект із постійним повторенням однієї й тієї самої системи доказів, обумовлених законодавчо, кожного разу спонукає різних суддів до ухвалення однорідних судових рішень із майже ідентичним їх обґрунтуванням [10, с. 93].

Законодавець у справах окремого провадження використовує виключно процесуальний закон, в основі якого лежить принцип аналогії з погляду як доказування, так і ухвалення судових рішень. Це є характерним для континентального права, оскільки суд кожного разу в основу своїх судових рішень вкладає одну й ту саму систему доказів, на основі якої можна отримати одну й ту саму усталену правову позицію, яка закріплюється в судовому рішенні. Аналогія постійних повторень у сфері справ окремого провадження передбачена самими нормами ЦПК України. При цьому такі норми не передбачають розширеного тлумачення [10, с. 93–94].

Аналогічний ефект має місце й у справах наказного провадження, оскільки законодавець прямо зазначає, які докази потрібно надати судді, щоб останній мав право видати судовий наказ.

Передумови застосування правових позицій судового прецеденту В.В. Маслов убачає в необхідності переконавшись, що такі позиції безумовно ґрунтуються на сукупній інформації засобів доказування, передбаченості й виконуваності таких рішень, точності кваліфікації та відповідності самих судових прецедентів тим правовідносинам, які досліджуються судом з метою їх застосування [10, с. 94].

На рівні судів першої інстанції основна маса цивільних справ, яку розглядають загальні суди, не передбачає створення судових прецедентів. Їх рішення відповідають тим правовим позиціям, які закріплені в нормах матеріального права, а тому під час їх оскарження в апеляційному чи касаційному порядку такі рішення залишаються без змін. Вони не є прецедентними, незважаючи на те що їхні висновки є логічними, оскільки вони ґрунтуються на тих доказах, які були надані сторонами й досліджені судом безпосередньо в судовому засіданні. При цьому обґрунтованість судових рішень, відповідно до норм права, не викликає сумнівів, як не викликає сумнівів і їх моральність. Але все ж таки такі судові рішення не сприймаються як прецеденти.

Щодо застосування судового прецеденту як засобу доказування потрібно підходити до цього саме з позиції вже досліджених доказів в аналогічному правовому випадку. Так можливо створити систему доказів у вигляді сукупного правового шаблону, використання якого сторонами та судом створює нові межі її застосування. При цьому для такого шаблону характерним є таке: судова процедура дослідження доказів щодо певного правового випадку; наявність аналогічних правовідносин, а також належних і відносних до них доказів; застосування сутності прецедентного рішення, яка надавала б можливість

отримати зрозумілу й переконливу відповідь на конкретний правовий випадок за аналогією не закону, а за аналогією судового прецеденту. Тобто, саме докази та процес доказування відіграють головну роль, надаючи таким рішенням законності й справедливості [10, с. 94].

Судовий прецедент як джерело права відіграє ключову роль саме тоді, коли матеріальне законодавство є не абсолютно точним, унаслідок його недостатньої конкретизації або, навпаки, така конкретизація є надмірною, але неоднозначною щодо загальних засад цивільного законодавства. Неодмінно, така ситуація потребує передусім значної доказової бази, досконалого ознайомлення з показаннями сторін і третіх осіб, свідків, експертів, письмовими та речовими доказами, які мають місце у справі [10, с. 95].

Ураховуючи той факт, що в основі судового прецеденту лежить узагальнена правова формула щодо конкретних правовідносин, то його сприйняття судом під час процесу доказування полягає в зіставленні загального правового висновку, який отримав суд за рахунок узагальнення доказової інформації, отриманої із засобів доказування, з одного боку, і правової формули судового прецеденту – з іншого [10, с. 95].

Так, громадянка України Н.В. Гарнага була змушена після використання всіх національних засобів звернутися до Європейського суду за захистом її порушеного права на зміну по батькові. Вона подала до відділу рац Білоцерківського міського управління юстиції заяву про зміну по батькові з «Володимирівна» на «Юріївна», спираючись на бажання зв'язати себе з вітчизною, із яким вона проживала протягом багатьох років. У заяві їй було відмовлено. Спроби оскаржити відмову в порядку адміністративного судочинства в Білоцерківському міськрайонному суді Київської області, як і оскарження в апеляційному чи касаційному провадженні, бажаного результату не дали. У всіх випадках національні суди виходили з того, що чинним законодавством передбачено зміну по батькові особою лише в разі, коли її батько змінив своє ім'я, або якщо дитину було усиновлено, визнано усиновлення недійсним, або його скасовано (ст. 149 ЦК України, ч. ч. 3, 4 ст. 295 Цивільного кодексу України) [10, с. 96].

ЄСПЛ під час розгляду заяви Н.В. Гарнага взяв до уваги опублікований З.В. Розумовською коментар ст. ст. 147 і 149 Сімейного Кодексу України, у якому науковець зауважила, що відповіді на питання, «чи можна змінити по батькові тоді, коли ім'я батька не змінилося, ст. 149 СК України не містить, а вихід із цієї ситуації можна знайти за допомогою ст. 10 СК, яка допускає аналогію закону та права». Також суд звернув увагу на положення Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи» від 11.07.2007 № 915, п. 23 якої передбачено виключний перелік підстав для відмови в наданні дозволу на зміну імені. З урахуванням цих обставин ЄСПЛ дійшов висновку про порушення Україною ст. 8 Конвенції про захист прав людини

і основоположних свобод, зазначивши, що українська система зміни імені є доволі гнучкою й особа може змінити своє ім'я, дотримуючись спеціальної процедури. А тому обмеження, які накладаються на зміну по батькові, не видаються достатньо мірою мотивованими національним законодавством. Тобто, державні органи не виконали своє зобов'язання щодо забезпечення права заявниці на повагу до її приватного життя [10, с. 96].

В.В. Маслов зазначив, що надання суду вже наявного судового прецеденту як процесуального доказу для застосування його за аналогією вимагає не механічної дії, а дедуктивної аргументації сторони чи її представника щодо єдиного розуміння сутності обставин у цих справах. Тобто, суд, застосовуючи судовий прецедент, повинен переконатися в тому, що його застосування за його аналогією можливе лише тоді, коли правова ідея, яка була основою для створення попереднього судового прецеденту, прийнятна в цій справі. Отже, саме таку аргументацію можна використати в судовому рішенні під час його ухвалення [10, с. 96].

Повертаючись до питання визначення характеру практики Європейського суду, потрібно зазначити, що вчені-процесуалісти продовжують вести дискусію. Деякі вчені опираються на тезу про обов'язкове визнання юрисдикції ЄСПЛ і бачать у його рішеннях удосконалене джерело внутрішнього права. Сучасний правопорядок припускає той факт, що міжнародна судова організація створює особливу сукупність правил, які мають назву «прецедентне право Ради Європи» або «прецедентне право ЄСПЛ» [7].

Але, звісно, існують правознавці, які не згодні з цією думкою: навіть якщо передбачити, що ЄСПЛ створює прецедентне право, яке набуває потім вигляду національного джерела права, то не видається можливим визначити його юридичну природу. Це не норми внутрішнього закону або постулати міжнародного права, для легітимації яких вимагається згода держави як суб'єкта міжнародних відносин. Тобто, не існує взагалі ніякого «прецедентного права Європейського суду», а існують лише прецедент тлумачення або правовий стандарт Суду, інакше кажучи, деякий інтерпретаційний результат, що виникає під час досягнення смислу загальновизначених принципів і норм міжнародного права [7].

В.В. Маслов підкреслює, що рішення Європейського суду, застосовуючись суддями під час ухвалення судових рішень, відіграють значну роль і заповнюють ті чи інші «прогалини» в законодавчих актах. Учений наголошує, що рішення ЄСПЛ відіграють роль доказових аналогій, і надає визначення цьому поняттю: «доказові аналогії – це застосування подібних, юридично значимих фактів та обставин, які мали місце в уже розглянутих подібних справах, оскільки саме вони ставали їх основою при ухваленні судових прецедентів». Як приклад він наводить напрацьоване положення Європейського суду щодо відшкодування моральної шкоди, яке мало такий зміст: констатація порушення сама по собі стано-

вить достатньо справедливою компенсацію за моральну шкоду. Це формулювання застосовується судом за шаблоном досить часто під час вирішення заяв. Зокрема, із його використанням було відмовлено у відшкодуванні моральної шкоди в розглянутій справі «Гарнага проти України» [10, с. 96].

Рішення ЄСПЛ з усіх питань розглядаються національними органами правосуддя як такі, що мають прецедентне значення та обов'язково враховуються під час винесення ухвал.

Європейський суд та інші органи Ради Європи, у свою чергу, відмічають прецедентний характер рішень. Так, Протокол № 14 до Конвенції закріплює поняття «усталена прецедентна практика Суду» або «прецедентна практика Суду, що склалася». Парламентська Асамблея Ради Європи має свій висновок щодо прецедентного значення рішень Суду. Вона посилається на принцип солідарності, завдяки якому юрисдикція ЄСПЛ є частиною Конвенції, чим поширюється юридично обов'язкова сила останньої на всі інші сторони спору. Отже, усі держави-учасниці не лише зобов'язані виконувати рішення ЄСПЛ по справах, у яких вони є сторонами, а також брати до уваги можливі наслідки рішень, винесених по інших справах, для власної правової системи та юридичної практики [7].

Рішення ЄСПЛ розглядають як джерело права Верховний Суд України та вищі спеціалізовані суди. Так, у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 за № 14 зазначається, що в мотивувальній частині кожного судового рішення в разі потреби мають міститися посилання на Конвенцію та рішення ЄСПЛ, які, згідно із Законом України, є джерелом права та підлягають застосуванню по цій справі.

Дуже цікавим є той факт, що питання прецедентного значення рішень ЄСПЛ безпосередньо в Конвенції не відображено. Проте зрозуміло таке: якщо держави-учасниці зобов'язані забезпечити кожній людині права та свободи, визначені в ст. 1 Конвенції, то вони так само зобов'язані забезпечити й однакове застосування цього документа відповідно до того тлумачення, яке дає їй ЄСПЛ. Однак на практиці національні суди зберігають значну свободу дій у питаннях застосування страсбурзьких прецедентів. Ми ж виходимо з того, що Конвенцію неможливо розглядати окремо ні від правових позицій, ні офіційного тлумачення її положень ЄСПЛ, що аргументується в ст. 46 Конвенції, яка ставить нарівні норми останньої і прецедентне право Європейського суду. Отже, норми Конвенції й рішення ЄСПЛ мають однакову юридичну силу. Водночас, як зазначається в наукових правових джерелах, тлумачення норм Конвенції, які дає під час вирішення справ ЄСПЛ, не варто прирівнювати до цього міжнародного документа. Як показує аналіз практики судів України, при відправленні правосуддя останні посилаються як на положення Конвенції, так і на правові позиції ЄСПЛ [7].

Думка вітчизняного законодавця щодо процесуального характеру рішень Європейського суду була красномовно проілюстрована під час розгляду проек-

ту Закону України «Про внесення змін до статей 8 і 61 Цивільного процесуального кодексу України (щодо законодавства, відповідно до якого суд вирішує справи)» від 28.01.2009 у Верховному Суді України.

У ч. 1 розділу I Законопроекту було запропоновано доповнити джерела цивільного процесуального права практикою Європейського суду з прав людини.

Верховний Суд України зазначив, що частиною національного законодавства України є тільки чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України). Тобто, зарахування практики ЄСПЛ до чинного законодавства України ВСУ вважає некоректним розширенням поняття «законодавство», яке вживається в чинній редакції ст. 8 ЦПК України.

Стосовно назви Законопроекту Верховний Суд України також висловив свою незгоду, оскільки назва в частині «(щодо законодавства, відповідно до якого суд вирішує справи)» недостатньо відповідає його змісту. Вона стосується тільки пропозиції щодо внесення змін до ст. 8 ЦПК України, тоді як у Законопроекті передбачалося внесення змін також до ст. 61 цього Кодексу, якою регулюються питання доказування в цивільному процесі.

Частиною 2 розділу I Законопроекту пропонувалося доповнити ч. 3 ст. 61 ЦПК України, положенням, згідно з яким підставою для звільнення від доказування в цивільному процесі мають бути обставини, установлені рішенням Європейського суду у справі проти України. Верховний Суд України слушно наголосив на невиправданості зазначеної пропозиції, оскільки вона не відповідає призначенню доказування як окремого інституту цивільного процесуального права та сутності юрисдикційної діяльності Європейського суду.

Також дуже цікавим пунктом висновку Верховного Суду України стало підкреслення того факту, що, ураховуючи прецедентну практику ЄСПЛ, національні суди мають виходити з того, що Європейський суд не застосовує та не тлумачить національне право держав-учасниць ЄСПЛ, а також не здійснює судового контролю за національним законодавством. Він не встановлює фактичні обставини справи в тому розумінні й за допомогою тієї процедури, як це визначено в главі 5 ЦПК України [12].

Верховний Суд України дає детальне уточнення визначенню прецедентів, що застосовуються Європейським судом. Під ними розуміються не самі розглянуті судом справи, а ті основоположні принципи в тлумаченні та застосуванні норм Конвенції, які були вироблені в процесі розгляду справ і викладені в його судових рішеннях.

Отже, завданням ЄСПЛ є не встановлення фактичних обставин справи, а встановлення того, чи було порушення державою-учасницею Конвенції своїх міжнародних зобов'язань.

Зміни до ст. 61 ЦПК України фактично визначають роль і значення рішення Європейського суду як преюдиціальне лише для учасника процесу в Європейському суді. Проте, згідно зі ст. 46 Конвенції, рішення Європейського суду є обов'язковим для держави-учасниці, а отже, і для суду та інших сторін [12].

Крім того, унесення зміни до ст. 61 ЦПК України не узгоджується із запропонованою зміною до ст. 8 ЦПК України, за якою рішення Європейського суду є джерелом права й суд повинен на його основі вирішувати справу незалежно від того, чи є воно обов'язковим для певної сторони. Адже воно є обов'язковим і для іншої сторони, яка не була учасником того процесу [12].

Безумовно, рішення ЄСПЛ мають прецедентну природу, за їх допомогою формуються важливі правові позиції, обов'язкові для подальшого використання судами під час розглядів та вирішення цивільних справ. Проте правові позиції ЄСПЛ у початковому вигляді не можуть виступати джерелом права, оскільки вони є складовою конкретного рішення – джерела права. Імплементация практики ЄСПЛ повинна відбуватися з урахуванням національних цінностей, особливостей законодавства та ситуації нашої країни.

Застосування судового прецеденту в процесі ухвалення судового рішення потребує зваженості й великого професійного такту. З урахуванням цих обставин при посиланні сторін, третіх осіб, їхніх представників на судовий прецедент суд передусім повинен визначити, чи стосується цей прецедентний випадок саме тих правовідносин, які досліджуються судом, чи могла застосуватись саме така система доказів при створенні судового прецеденту.

Як слушно зазначав Верховний Суд України, вирішення національними судами справ має здійснюватися не відповідно до практики Європейського суду, а з урахуванням цієї практики, тобто практика ЄСПЛ має рекомендаційний характер, а не обов'язковий.

Практика ЄСПЛ є особливим джерелом цивільного процесуального права, яке може застосовуватися як додаткове джерело права. Практику ЄСПЛ варто розглядати як одне зі змістових джерел цивільного процесуального права, що допомагає встановити основні напрями його реформування. Вона дає змогу звернути увагу на недосконалість норм вітчизняного законодавства, що не відповідають європейським стандартам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.
3. Про Закон України «Про виконання рішень Європейського Суду з прав людини» : Постанова Верховної Ради України від 04.07.2002 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 33. – Ст. 254.
4. Концепция Общегосударственной программы адаптации законодательства Украины к законодательству Европейского Союза : Закон Украины от 21.11.2002 № 228-IV [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rada.kiev.ua>.

5. Ратушна Б.П. Змагальність судового процесу – запорука справедливого судового розгляду / Б.П. Ратушна // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 3. – С. 232–236.
6. Погребняк О.С. Рішення Європейського суду з прав людини як частина національного законодавства / О.С. Погребняк // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 71. – С. 154–161.
7. Васильев С.В. Место практики Европейского суда по правам человека в гражданском судопроизводстве Украины // Проблемы законности. – 2012. – № 120. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/mesto-praktiki-evropeyskogo-suda-po-pravam-cheloveka-v-grazhdanskom-sudoproizvodstve-ukrainy-1>.
8. Татарникова И.В. Судебные акты Европейского суда по правам человека: их роль в национальном законодательстве Украины и некоторые структурно-стилистические особенности / И.В. Татарникова // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 55. – Т. 1. – С. 56–60.
9. Ратушна Б.П. Докази як основні інструменти судового пізнання/ Б.П. Ратушна // Порівняльне аналітичне право. – 2013. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/2_2013/Ratushna.pdf.
10. Маслов В.В. Деякі аспекти доказування при наявності судового прецеденту / В.В. Маслов // Право і суспільство. – 2015. – № 4 (3). – С. 92–97.
11. Ясинок М.М. Введення в прецедентне право України / М.М. Ясинок // Підприємництво, господарство, право : науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2013. – № 7. – С. 3–6.
12. Інформаційний сервер Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/443b8f192fe87869c225756900342c0a?OpenDocument>.
13. European Court of Human Rights: Rules of the Court. – Strasbourg : Registry of the Court, 2002. – 67 p.